دەنگ و دەنگدانەوە
خوێندنەوەیەك بۆ سرووودی ئەی رەقیب

عەبدولموتەلیب عەبدوڵلا

دەشێ بە شێوەیەک لە شێوەکان بڵێین تەواوی گوزارەکانی سروودی (ئەی رەقیب) لە هەستی ناسیونالیدا خۆی دەنوێنێ و لەوێشەوە خوێنەری یەکەمتان بە بیر دەخەمەوە، وەک چۆن ئێمە لەو خوێندنەوەیەدا ئەو هەستە لە گوزارەی (کورد-میدیا-کەیخوسرەو)و (ئاڵا-زمان-هەستی ناسیونالی)و (جوانی-سپێتی لاپەڕە-نەست) بەرجەستە دەکەین، یان بە مانایەکی دیکە جەخت لەسەر دەنگ و دەرئەنجامی دەنگیش لە توێی دەنگدانەوەدا دەگرین، لەوێشەوە پەنجە دەخەینە سەر بێدەنگی و بەیەکەوە لکانی (دەنگ/نەتەوە) و (دەنگدانەوە/زمان) و (بێدەنگی/جوانی) لەتوێی گوزارەو برگەکانەوە بە (ئاڵا)وە پەیوەستیان دەکەین و لە (بێدەنگی/جوانی)یشەوە ئاماژەکانمان بۆ خوێنەری پێنجەم دەگوازینەوە.

لە سەرەتا بەر لەوەی بچمە نێو ئەو خوێندنەوەیەوە، دەمەوێت بە خوێنەران رابگەیەنم، کە هەوڵدەدەم لەم بەدواداچوونەمدا، ئەو خاڵانەی خوارەوە روون بکەمەوە:

یەکەم:- هەوڵدەدەم جەستەی (ئەی رەقیب) بە (دەنگ و دەنگدانەوە) پەیوەست بکەم، لەوێشەوە (دەنگ) بەرەو (نەتەوە/کەیخوسرەو) ببەم، (نیشتیمان/میدیا) بە (جوگرافیا/کوردستان) یەکسانیان بکەم.

بەڵام دەنگدانەوە بە (زمان/ریتم) و (هەستی ناسیونالی/رۆحی نەتەوە) پەیوەست دەکەم، لەوێشەوە بە (ئاڵا/بەرگری) دەیبەستمەوە.

دووەم:- دەمەوێت لە خودی (دڵدار) ی شاعیریشەوە وەک تاک، چەمکی (بێدەنگی) لە خەیاڵ و بیرکردنەوەی خوێنەر بەرەو (سپێتی/بۆشایی) (چەپێنراو/نەست) بکەمەوە، دواجار لە (جوانی/ئاڵا) دا بەرجەستەیان بکەم.

کەواتە ئەگەر سروود ی (ئەی رەقیب) بە رووە دیارەکەی تەعبیر لە جەستەی نەتەوە بکات، جەستەی نەتەوە خۆی لە دەنگدا بنوێنێت. ئەوە دەنگدانەوە خۆی لە (زمان/ریتم)ی سروودەکەدا هەڵدەگرێتەوە و هەستی ناسیونالیستی لەخۆدا هەڵگرتووە. دواجار جەستەی نەتەوەو هەستی نەتەوە لە (ئاڵا)دا بەرجەستە دەبێت.

بەڵام (ئەی رەقیب) بە رووە نادیارەکەی لەنێوان دوو گوزارەو دوو برگەی دەنگیدا، بێدەنگی یان (سپێتی/بۆشایی) رەنگ دەکات. (سپێتی/بۆشایی) بە شێوەیەکی ئاسۆیی لە سروودی (ئەی رەقیب) بە (نەست/چەپێنراو)ەوە دەلکێ، دواجاریش هەوڵدەدەم ئەو بێدەنگییەی (دڵدار) بە (ئاڵا/جوانی) ببەستمەوە، بەڵام ئەگەر نەتەوە لە رێگەی شۆڕش- بەرگریکردنەوە (ئاڵا) بەرز بکاتەوە، ئەوە (دڵدار) لە رێگەی جوانی بێدەنگی سروودی (ئەی رەقیب)ەوە (ئاڵا)ی خۆی هەڵدەکات.

واتە ئاڵای نەتەوە بە شۆڕش و بەرگریکردنەوە پەیوەستەو قودسییەتی (ئەی رەقیب)، بەو مانایەی کە هەڵگری هەستی ناسیونالییە، درێژی دەکاتەوە. بەڵام ئاڵای خودی (دڵدار) وەک تاک بە بێدەنگییەوە بەندەو جوانی، بەو مانایەی کە تەعبیر لە سپێتی دەکات درێژەی پێدەدات.

(جان کۆهین) دەڵێت: دەبێ هەموو بەیتە شیعری پەیرەوی وەستان بکات، جا چ درێژ بێت یان کورت، ئاسۆیی بێت یا بەرز بێتەوە[1].

لێرەدا مەبەستم نییە، جۆرێک لە قودسییەت بەو گوتەیە ببەخشم و پێموابێت ئیتر گوتەیەکە قابیلی لێکدانەوەی جیاواز و راڤەکردنی جیاواز نەبێت، بەڵام ئەوەی لەو گوتەیەدا دەمەوێت بیخوازم چەمکی (وەستان)ە، بە مانایەکی دیکە هەوڵدەدەم لە رێگەی چەمکی (وەستان)، چەمکی بێدەنگی و سپێتی لاپەڕە زێتر روون بکەمەوە.

لە لایەکی دیکە بەر لەوەی قسە لەو گوتەیەی (کوهین) بکەم، دەمەوێت لە تەواوی وزەکانی ئەو نووسینەدا جەخت لەوە بکەمەوە، کە سروودی (ئەی رەقیب) لەلایەک ئاوێنەی بەرگری کوردییە، لەلایەکی دیکە ئاوێنەی بەرگریی خودی (دڵدار)ە.

---

[1]. بروانە: بنيه اللغه الشعريه، جان كوهين، ترجمه: محمد الولى ومحمد العمرى، المغرب 1986ل58.

بەلاَم ئەگەر بەرگریی منی کوردی لە دەنگ و دەنگدانەوەی زمانی حەماسییەوە سەرچاوە بگرێ، ئەوە بەرگریی منی (دلَدار) لە نەست و سپێتی لاپەڕەدا خۆی دەنوێنێ، هەر لەوێشەوە بەبێدەگی (دلَدار)ەوە پەیوەست دەبێت.

کەواتە لەتوێی مەدلولاتی سرووودەکەدا ئەگەر دەنگی (نەتەوەی کورد) لە رەمزی (میدیا-کەیخوسرەو)دا خۆی بنوێنێت، ئەوە دەنگدانەوە تەعبیر لە زیندوویێتی هەستی ئەو نەتەوەیە دەکات، کەواتە ئەوە زیندوویێتی کوردییە هەر لە سەردەمی بەرگریی و شۆڕشەوە (ئەی رەقیب) بەرەو ئێستا درێژی دەکاتەوە.

بەلاَم دەشێ بلێین ئەگەر زیندوویێتی (دلَدار) پەیوەندی بە سرووودی (ئەی رەقیب)ەوە هەبێت، ئەوە لە نەستی (دلَدار) و گومانی خوێنەری پێنجەم بەرجەستە دەبێت، گومان و نەستی (دلَدار) دەکەوێتە میانی بێدەنگی و بۆشاییەکان و سپێتیی لاپەڕەوە، یان بە مانایەکی دیکە وەک (کۆهین) بە (وەستان) ناوزەدی دەکات، جا چ چەمکی وەستان تەعبیر لە وەستانی نێوان دوو برگە و دوو گوزارە بکات، یان پەیوەندی بە سپێتی لاپەڕەوە، سپێتی نێوان دوو برگەو دوو گوزارە هەبێت. بۆ نموونە ئەگەر تەماشای گوزارەی (مردن و زیندوویێتی)، (نایرمێنێ و هەرماوە)، (زیندووە-زیندووە)و (جانفیدانە-جانفیدانە-جانفیدان) بکەین، هەست بەجۆرێک لە بۆشایی/سپێتی دەکەین، ئەو (بۆشایی/سپێتی)یانە لە بێدەنگی هەلَقولاَون، وەک گوتمان گومان پەخش دەکەن، دەشێ روویەک لە رووەکانی گومان لە بێدەسەلاَتی منی زمانی (ئەی رەقیب)ەوە سورچاوە بگرێت، لە روویەکی دیکە لە بێدەسەلاَتی منی نەتەوەی کورد. بڕوانە دێڕی (**1**، **2**، **7**، **8**، **12**).

کەواتە کاتێک (دلَدار) لە بەرامبەر (زیندووبوون) گوزارەی (مردن) دەخاتە ڕوو، دیارە بڕوای پتەوی بە زیندوویێتی نییە، هەروەک چۆن دووبارە کردنەوەی وشە، یان مانای وشە بە وشەیەکی دیکە، یان جەختکردن لە وشە، ئەگەرچی لەلایەک بە زۆر مانا حەزی دەسەلاَت رەنگ دەکات، بەلاَم لەلایەکی دیکە دلەڕاوکێ دەنوێنێ، لەنێوان حەزی دەسەلاَت و دلەڕاوکێ، وەک گوتمان بۆ خودی (دلَدار) گومان دەبێتە هۆی بێدەسەلاَتی. بەلاَم بۆ خودی کوردی بێدەسەلاَتییە گومان بەرهەم دینێت.

کاتێک لای منی (دلَدار) گومان دەبێتە هۆی بێدەسەلاَتی بەو مانایەیە کە (دلَدار) هەمیشە وەک شاعیر گومان لە بێدەسەلاَتی زمانی نووسینی خۆی دەکات، بەلاَم بە نیسبەت منی (کوردی) لە بەر ئەوەی لە ناوەوە هەلَگری منێکی ئەکتیڤ و بە تواناو دەسەلاَتدار نییە، بۆیە هەمیشە گومان لە (ئەویدیکە) دەکات و پێیوایە هەمیشە (ئەویدیکە) بۆ رەشکردنەوەو لەناوبردنی خۆی بۆ لە بۆسە ناوە.

لە دەرئەنجام دەتوانین بلێین سرووودی (ئەی رەقیب) هەلَگری دوو خەسلَەتە، یەکێکیان بە بەرگری کردنی نەتەوەو هەستی ناسیونالیانەی نەتەوە پەیوەستەو تەعبیر لە واقیعی کوردی دەکات، هەر لەوێشەوە دەشێ قودسییەتی (ئەی رەقیب) بەرجەستە بکەین و هەموو ئەوەش ڕووی دیاری سرووودەکەی لەخۆدا هەلَگرتووە. ئەویدیکە بە ڕووە نادیارەکەیەو پەیوەستە، بێدەنگی (دلَدار) و سپێتی لاپەڕە دەنوێنێ، تەعبیر لە گومانەکانی نەستی (دلَدار) دەکات، دەکەوێــتە ئەودیووی زمانی حەماسییەوە.

خەسلَەتی یەکەم لە سرووودی (ئەی رەقیب) زۆر لە دووەم زالَترە، بۆیە ئەرکی زمان لە سرووودی (ئەی رەقیب) خۆی لە گواستنەوەی خەسلَەتی یەکەمدا هەلَدەگرێتەوە، نەک خەسلَەتی دووەم.

لێرە لەو کەشفکردنەدا ئەگەر سرووودەکە لە حەماسەتی جەستەی زمانەوە بەرەو ئەو دیو حەماسەتی نەستی (دلَدار) بچێت، یان بە مانایەکی دیکە ئەگەر دەنگ لە سرووودی (ئەی رەقیب) لە (کورد زوبانەوە) خۆی بنوێنێ، ئەوە دەنگدانەوە لە (هەستی ناسیونالی)یەوە بەرجەستە دەبێت، لەنێوان دەنگ و دەنگدانەوە شاعیر بە ڕووە دیارەکە تەماهی کورد زومان دەبێت، یان لە نێوان رەمزی نەتەوە (میدیا-کەیخوسرەو) و بەرگری هەستی ناسیونالیستانەی شۆڕش و ئالاَی کوردی تەماهیبوونی (دلَدار) هەلَدەگرێنەوەو لەوێشەوە قودسیەتی (ئەی رەقیب) دەردەکەوێت.

وەک چۆن بە ڕووە نادیارەکە بێدەنگی، (دلَدار) تەماهی سپێتی لاپەڕە دەکات و ئالاَی جوانی لە (نەست/چەپێنراوەکان)دا کپ کردووە. یان بە مانایەکی دیکە وەک خوێنەری پێنجەم دەیبینێ (دلَدار) ئالاَی جوانی لە گومان هەلَدەکات. بەلاَم دەستەواژەی (کوردزبان) ئەگەرچی بە گشتی زمانی (دلَدار)ە، بەلاَم وەک تاک زمانی دلَدارە بە نەنووسراوەیی و پەیوەندی بە بێدەنگی و سپێتی لاپەڕەوە هەیە.

کەواتە بە هەردوو ڕووەکە (دلَدار) وەک منی کوردی، وەک منی شاعیر، دەبێتە هەلَگری ئالاَ، بەلاَم ئالاَیەک رەمزی کوردایەتییەو ئەوی دیکە ڕەمزی گومان.

(1)

وەک دیارە هەر لە دەستپێکی سروودەکەوە بە گوزارەی (کورد زوبان) جەستە پێش زمان دەخات، دەنگ پێش دەنگدانەوە دەکەوێت، دەشێ خستنە پێشەوەی جەستە ڕێخۆشکەرێک بێ بۆ ئاماژەکردن بە (جوگرافیا/کوردستان)، واتە ئەگەر لە گوزارەی (کورد زوبان)ەوە دەسپێکی خوێندنەوەمان دیاری بکەین، دەتوانین لە دەرەنجامدا بەرجەستەکردنی جەستەی کوردی لە بەرجەستە کردنی میدیا-میرنشینە کوردییەکانەوە هەڵگرینەوە، بە دیووەکەی دیکەش بەرجەستەکردنی کوردی ڕاستەوخۆ بەرجەستەکردنی جەستەی سروودی (ئەی رەقیب) دەگەیەنێت.

بەڵام ئەگەر دەنگدانەوەی کوردی لە دەنگەوە تەماشا بکەین، ئەوە لەو حاڵەتەدا زمان دەبێـتە دروستکەری هەستی ناسیونالیستی و زیندوویێتی رۆحی نەتەوە، بە مانایەکی دیکە لەنێوان جەستەی سروودو جەستەی کوردی، زمان ڕۆحی هاوبەشەو هەردوو جەستە بەیەکەوە دەلکێنێت، ئەو ڕۆحە ئەگەر بۆ کورد جەوهەری جەستە و زیندوویێتی جەستە بگەیەنێت، ئەوە بۆ سروودەکە لە ڕووی هونەرییەوە ئەو وزە گەورەیەی پێ نییە، بەڵکو تەنها وەک ئامرازی گەیاندن کار دەکات.

کەواتە گوزارەی (کوردزوبان) هەر تەنها گوزارەیەکی ئاسایی نییە، بەڵکو جەستەو ڕۆحی کوردی هەڵگرتووە، وەک چۆن جەستەو ڕۆحی سروودەکەش لەخۆ دەگرێت، بەنیسبەت یەکەمیان کورد وەک جەستە ناونیشانە، لایەنە ماددیەکەی نەتەوە وێنە دەکا، زمان لایەنە مەعنەوییەکەو ڕۆحی نەتەوە دەگەیەنێت، بەڵام بە نیسبەت دەق (کورد) دەنگی سروودەکەیەو (زمان) تەعبیر لە دەنگدانەوە دەکات، لێرەدا کورد بە (میدیاو کەیخوسرەو) یەکسانە، بەڵام زمان دەلالەتەکانی بزاڤـــ و بەرگری و شۆڕش دەگەیەنێت، لەنێوان (کورد + زوبان)دا ئاڵا دەبێتە ڕەمزی شۆڕش، ڕەمزی بزاڤـــ و بەرگری و سەرهەڵدان، بەڵام لەنێوان (جەستەی سروود و جەستەی زمان) مانا، کورد بوون دەگەیەنێت، دەلالەتەکانی مانا دەبێتە ئاڵا بۆ ئەو کوردبوونە، دواجار دەنگ و دەنگدانەوەی، مانا و دەلالەتەکان خۆیان لە تەواوی (ئەی رەقیب)دا هەڵدەگرنەوە، (مەبەستمان (ئەی رەقیب)ە لەنێو گەلی کورد، وەک شێوەیەک لە شێوەکانی یادەوەری).

(2)

لای (دڵدار) زمان وەک ڕەگەزێکی زیندووی ناسنامەی کوردی لە سروودەکە دەردەکەوێت، لەوێشەوە دەنگ و دەنگدانەوە دێـتە ئاراوە، بەو مانایە دەنگ، ئەگەرچی لەلایەک هەڵگری جەستەی سروودەکەیە، لەلایەکی دیکە هەڵگری ئاماژەکانی ناسنامەی کوردییە. کەواتە کورد لە جەستەی سروودا (مانا- دەنگ) دەگەیەنێت و زمان (دەنگدانەوە- ئاڵا) ڕەنگدەکات.

لەلایەکی دیکە لەنێوان (کورد-زوبان) وەستانێک هەیە، ئەو وەستانە دەشێ تەعبیر لە بەرگریی خودی (دڵدار) بکات، بەڵام بزاڤ و بەرگرییەکی گوماناوی یان وەک گوتمان بزاڤـ و بەرگرییەک کە دەشێ لە بێدەسەڵاتییەوە سەرچاوە بگرێ، ئەو بێدەسەڵاتییە وەک لە خوێندنەوەی یەکەم ئاماژەمان بۆ کرد بە پرۆسەی نووسینی شیعرەوە بەندمان دەکات.

گوزارەی (کوردزوبان) لەنێوان (میدیاو کەیخوسرەو)و (شۆڕش) لە خاڵێکی دیاریکراو بەیەکدەگەنەوە، بەڵام لەچەندان خاڵ لە یەکتر جیادەبنەوە، خاڵی بەیەکگەیاندنیان ئاڵایە، (ئایین- نیشتمان -ڕابردوو) بە جۆرێک لە جۆرەکان دەبنە هۆیەک لە هۆیەکانی ئەو بەیەکگەیاندنە، بڕوانە دێـــــــــــڕی (3، 4 -5، 6).

واتە ئەگەر (میدیاو کەیخوسرەو) وەک ڕەمزی نەتەوە (کە دەڵێم ڕەمزی نەتەوە مەرج نییە مەبەست لە نەتەوەی کورد بێت، دەشێ وەک خوازە تەماشای بکەین) لە پێناو نیشتمان خۆی کردبێتە قوربانی و ئەو قوربانییەش لە ڕەنگی سوور ماناکانی خۆی دیاری بکات، ئەوە بوونی کورد لە جەستەی سروودەکەدا بە قەد ئەوەی بوونی خۆی لە ماناکانی بەرگریدا دەدۆزێتەوە، هێندە (میدیاو کەیخوسرەو) ڕۆڵ ناگێڕن، دیارە مەبەستمان لە یەکەمیان بەردەوامیەتە، بە مانایەکی دیکە (میدیاو کەیخوسرەو) دەکەونە ڕابردووەوە، بەڵام بەرگری درێژەی هەیە، ئەگەر بەرگری تەرجەمەی سروودەکە بکەین ئەوە زمان دەگەیەنێت، واتە لە بەرامبەر بەرگریکردنی کوردی لە بوون، لە سروودەکەدا زمان درێژە بەبوون دەدات.

(میدیاو کەیخوسرەو) لە سروودەکەدا دەشێ جوگرافیاو نیشتمان بێت، یان بە مانایەکی دیکە زەوییەکی بە پیت بێت، بۆ دەنگدانەوەی سروودەکە، بۆیە دەتوانین بڵێین مانەوەی (ئەی رەقیب) بەبێ ڕەمزی (میدیاو کەیخوسرەو) مانەوەیەکی ناتەواوە. وەک چۆن لە بەر ئەوەی کوردی ئەمڕۆ وەک ئیبداع وجودی لەقە، بۆیە مانەوەی نەتەوەی

کورد بەبیٚ ڕابردوو، بە بیٚ زمان، بەبیٚ ڕۆحی نەتەوەو هەستی ناسیونالی مانەوەیەکی لەرزۆک و ناتەواوە. واتە لە دەرکەوتەی بوونی نەتەوەدا، هەموو مانەوەیەکی جوگرافی بیٚ ئالاٚ ، دواجار وەک مانەوەیەکی بیٚ ئامانج دەمیٚنیٚتەوە، بە مانایەکی دیکە لە نیٚوان نیشتیمان و ئالاٚدا پەیوەندییەکی پتەو هەیە، بەلاٚم بە شیٚکی زۆری پتەوی ئەو پەیوەندییە راستەوخۆ لە نەبوونی ئیبداعدا دەردەکەویٚت، واتە ئەوە نەبوونی ئیبداعە ئەو پەیوەندییە تا ئەو سنوورە مەزن نیشان دەدات، بە دیووەکەی دیکە ئەوە ئیبداعە لە دەرکەوتەی بووندا تەواوی سنوورەکان تیٚکدەشکیٚنیٚ، ئالاٚی تایبەت بەخۆی هەلٚدەکات.

بەلاٚم وەک لە بەدواداچوونی (ئەی رەقیب)دا دەبینین، کە کورد وەک جەستەو جوگرافیاو نیشتمان بوونی خۆی بە رەمزی ڕابردووەوە بەند دەکات، زمانیش دەبیٚتە ریتمی ئەو بوونە و ئالاٚی ڕۆحی ئەو نیشتمان و جوگرافیایە.

کەواتە خالٚی هاوبەشی (کورد-زوبان) ئەو خالٚەیە کە لە قوربانی و بەرگریدایەو خۆی لە رەمزی ڕابردوو دریٚژ دەکاتەوەو لە ئالاٚدا بەرجەستە دەبیٚت، بەلاٚم خالٚە جیاوازەکان دەکەونە نیٚوان گوزارەکانی (زیندوو – مردوو) (نایرمیٚنیٚ– هەرماوە).

ئەگەر گوزارەی (هەرماوە) وەک مانا وەرگرین، دەبینین زیٚتر وەک هەوالٚیٚک خۆی دەنویٚنیٚ، بە رابردووەوە بەندمان دەکات، بەلاٚم (نایرمیٚنیٚ) جۆریٚک لە تەئکیدکردن و بەردەوامییەتی لەخۆدا هەلٚگرتووە، هەروەها (هەرماوە) بە شیٚوەیەکی ئاسۆیی ڕیٚدەکات، بەلاٚم (نایرمیٚنیٚ) بە شیٚوەیەکی ستوونی ئامادەباشی هەیە، بە دیووەکەی دیکەش ئەگەر لە جەستەی سروودەکە سەیری بکەین لەویٚ (هەر ماوە) دەبیٚـتە هەلٚگری جەستەی کوردی، بەلاٚم (نایرمیٚنیٚ) زمانی ئەو جەستەیە دریٚژ دەکاتەوە، بە مانایەکی دیکە (هەر ماوە) دەنگەو (نایرمیٚنیٚ) دەنگدانەوە.

لە لایەکی دیکە لەنیٚوان (لاو) بە مانای هیٚزی سەردەم و ((میدیاو کەیخوسرەو) بە مانای ڕەمزی رابردوو، لەنیٚوان ئەمڕۆو دویٚنیٚ، لەنیٚوان ساتەوەختی ماناو کالٚبوونەوەی مانادا خۆیان دەنویٚنن، هەر وەک چۆن ئەمڕۆو دویٚنیٚ جیاوازیگەلیٚگ بەڕیٚوەی دەبات، هیٚزی (لاو)یش لەمڕۆو دویٚنیٚ دنیایەک جیاوازی دەنویٚنیٚ.

(3)

کەواتە جەستەی کوردی لەنیٚوان ئەمڕۆو دویٚنیٚ لەنیٚوان لاوانی ئەمڕۆ ڕەمزە نەتەوەییەکانی دویٚنیٚ، نەمریی خۆی لە دەنگدانەوەدا هەلٚدەگریٚتەوە، بەلاٚم سروودەکە لەنیٚوان خودی شاعیرو مانای شیعردا، لەنیٚوان بۆشاییەکانی بیٚدەنگی و نەستی شاعیردا گومان دەبیٚتە رەمز و ئالاٚی زمانی چەپیٚنراوی (دلٚدار)، یان بە مانایەکی دیکە تەواوی نەستی شاعیرو شیعرییەتی، دەچیٚـتە خزمەت جەستەی کوردی و هەستی نەتەوەییەوە.

لە سروودی (ئەی رەقیب)دا، زمان وەک ئەوەی کە دەکەویٚتە بەرچاو هەلٚگری هەستی نەتەوەییە، بەلاٚم بەشیٚک لە ونبوونی خودی شاعیریٚتی دەشیٚ پەیوەندی نەنوسینەوەی زمان (چەپاندنی زمان) و بەشیٚکی پەیوەندی بە تەماهیکردنەوە هەبیٚت.

هەر لە سەر ئەو بنەمایەش خویٚنەری پیٚنجەم بەشی زۆری گومانەکانی شیعریی بە سپیٚتی لاپەڕەو بۆشایی بیٚدەنگییەوە پەیوەست دەکات. بەلاٚم خویٚنەری یەکەم بەشیٚکی زۆری بەرجەستەبوونی شیعری لە ئالاٚ و دەنگدانەوە هەلٚدەگریٚتەوە، ئەوەش بەو مانایەی کە سروودی (ئەی رەقیب) وەک ویٚردی سەر زمانی گەلی کوردو مارشی نەتەوە سەیر دەکات.

بەلاٚم تەماهیبوونی شاعیر لەویٚوە دیٚت، کە لە پیٚناو هەستی نەتەوایەتییەوە هەستی خۆی دەداتە دواوە، هەروەک لە پیٚناو زمانی حەماسیانەوە زمانی شیعریی ویٚران دەکات، دەبیٚ بزانین کە ئیشکالیەتی (دلٚدار) بۆ زمان راستەوخۆ پەیوەندی بەوەدایە، کە لەبری هەموو کورد ئەرکی قسە کردن بەخۆی دەسپیٚریٚت، لەبری هەموو کورد رەمزەکانی میٚژوو دەنووسیٚتەوە، لەبری تەواوی دەسەلاٚت و هیٚزی کوردی لاوەکان بۆ مەرگ هاندەدا، لەبری هەمووان بیر دەکاتەوەو نەخشە دادەڕیٚژیٚت. بە کورتی (دلٚدار) لە بری ئەوەی شیعر بە خولیایەکی قوولٚەوە بنووسیٚت، وەک ئەرک هەلٚسوکەوتی لەگەلٚ دەکات و لەویٚشەوە دەیەویٚت مانایەک بە کوردبوون ببەخشیٚت، بەلاٚم بەر لە (دلٚدار)یش کوردبوون هەبووە، (دلٚدار) دیٚت تاکو شیعری کوردبوون هەلٚبژیٚریٚت، بەلاٚم بە زۆری جوانی شیعر لەوەدایە، کە مەرج نییە ئیٚمە هەلٚیبژیٚرین، بەلٚکو ئەو بۆخۆی دیٚت، کەواتە شیعر شیٚوەیەک نییە، بۆ بردنەوە، یان بۆ بەرجەستەکردنی دۆڕاندنی ئەویدیکە، بەلٚکو یارییەکی کراوەیەو هەموو کەسیٚک ناتوانیٚت ئەو یارییە بکات. بە مانایەکی دیکە (دلٚدار) لەبری ئەوەی شیعر وەک یارییەکی کراوە، وەک پیٚشبینی تەماشا بکات، یان وەک نووسینەوەی حیکایەتیٚک سەیری بکات، کە رۆژیٚک لە رۆژان دەشیٚ هەبیٚت، دەیەویٚت لە ریٚگەی

نووسینەوەی کوردبوونەوە بڵێ هەم، لە ڕێگەی تەقلیدکردنی کوردبوونەوە دەبێتە رابەر و ئەرکی فەرماندان لە ئەستۆ دەگرێت. بڕوانە:- دێڕی (11، 12، 13، 14).

لە لایەکی دیکە دەشێ بەشێک لەو حەماسەتە نەتەوەیی و هەستی ناسیونالییە، کە لە (ئەی رەقیب)دایە، پەیوەندی بە تێڕوانین و فیکری سەردەمەوە هەبێت، هەژموونی واقیع و بزاڤی نەتەوایەتی بەڕێوەی ببات، وەک چۆن بەشێکی بەرەو هوشیاری کۆمەڵایەتیمان دەکاتەوە. کەواتە دەشێ بڵێین (دڵدار)ی شاعیر (ئەی رەقیب) لە نێوان تێروانینی سەردەم و هوشیاری کۆمەڵایەتییەوە دەنووسێت، بە مانایەکی دیکە دەمەوێت بڵێم (دڵدار) هەرگیز بیر لە وشەی کۆتایی ناکاتەوە، بەڵکو هەمیشە بیر لە هەبوونی خۆی دەکاتەوە، بۆیە زۆر تەقلیدییانە هەبوونی خۆی تەماهی هەبوونی کوردی دەکات، هەر لە سەر ئەو بنەمایە دەتوانین بڵێین درێژبوونەوەی (ئەی رەقیب) لە پرۆسیسەکردنی پەڕگیریدایە، بەڵام شاعیر داهێنەر هەر کە وشەی کۆتایی هەڵدا، ئیتر لە بەتاڵیدا دەمرێت، مەرگی نووسەر دەلالەتی لەدایکبوونی خوێنەرە جیاوازەکانی هەڵگرتووە.

بۆیە هەستدەکەین خودی ئەو حەماسەتەی سروودی (ئەی رەقیب) بەرەو جۆرێک لە شۆڤینیەتمان دەکاتەوە، هەموو شۆڤێنیەتێکیش لە وزەی جوانگوتن کەم دەکاتەوە، هەروەک هەستی مرۆڤایەتی دەخاتە دواوە، بە دیووەکەی دیکەش رەهەندو دەلالەت و ماناکان بەرەو بنبەستبوون دەبات.

بە مانایەکی دیکە دەشێ بڵێین زمانی (ئەی رەقیب)، زمانێکی باوکسالارانەیە، زمانێکی دەسەڵاتخوازانەیە، ئێمە لەو خوێندنەوەیە دەپرسین ئایا هەستی شاعیرانەی (دڵدار)، دەکەوێتە کوێ؟ ئایا هەستی شاعیرو شۆرششگێڕ وەک یەک خوێندنەوەی بۆ دەکرێت؟

ڕاستە هێزی (ئەی رەقیب) بەجۆرێک لە جۆرەکان، خۆی لە ئاوێزانبوونی هەستی شاعیرو هەستی شۆڕشگێڕدا هەڵدەگرێتەوە، ئەو قسەیەش ڕاستەوخۆ لەوێوە دێت، کە نموونەی (شاعیر، هوشیاریی، کۆمەڵایەتی) خۆی بەسەر جەستەو بیرکردنەوەی دەقدا دەسەپێنێت، هەر لەتوێی هوشیاریی کۆمەڵایەتیشەوە هەستی شاعیرو هەستی شۆڕشگێڕ لە جەستەی سروودی (ئەی رەقیب) دەخەینە بەرچاو.

ئەگەر توندوتیژی نموونەی شۆڕشگێڕ لە سەرکێشییە نالۆژیکەکاندا هەڵگرینەوە، ئەوە دەتوانین توندوتیژی شاعیر بە زمانی باوکسالارانەوە پەیوەست بکەین. هەر لەوێشەوە دەسەڵاتی شاعیر لە دروشمەکانەوە بەرجەستە دەبێت، بەڵام نموونەی شۆڕشگێڕ خۆی لە مۆدیلی سیاسیانەدا دەنوێنێ.

هەروەها ئەگەر نالۆژیکی دروشمەکانی شاعیرو حەماسەتی شیعریی وەک ئەوەی کە هەڵگری هەستی شۆڤێنییە، بەرامبەر بە مرۆڤدۆستی و هەستی مرۆڤایەتییەوە بوەستێ، ئەوە نالۆژیکی سەرکێشییەکانی شۆڕشگێڕ بە ئەفسانەی سەردەمەوە بەندە.

لێرەوە دەتوانین پەیوەندیی نێوان هوشیاریی (شاعیر)و هوشیاریی (شۆڕشگێڕ) لە پەیوەندی نێوان سەرکێشی و دروشمەکاندا هەڵگرینەوە، لێکجیابوونەوەشیان لە (واقیع) و (ئەفسانە)دا بگرین، بەڵام ئەگەر هوشیاریی شاعیر وەک پێویست پەیوەندیی بە هوشیاریی ئەدەبییەوە هەبێت و هوشیاری ئەدەبی پەیوەندی بە جیهانبینی وجیاوازی و ئاستی بیرکردنەوەو قبوڵکردنی رەنگەکانەوە هەبێت، دواجار هەموو ئەوانەش لە دووتوێی نووسیندا رەنگبداتەوە، ئەوە هوشیاریی شۆڕشگێڕ هوشیارییەکی کۆمەڵایەتییە و بە واقیعێکی دیاریکراوەوە بەندە، لە زۆربەی باردا ئەویدیکە بە مەترسی دەداتە قەڵەم و هەر لەوێشەوە بەشێکی زۆری جیاوازییەکانی ئەویدیکە رەتدەکاتەوەو هەمیشە خۆی بەراست دەزانێ و ئەویدیکە بە چەوت دەداتە قەڵەم، تەواوی ئەو بۆچوون و بیرکردنەوەیەشی لە کارە شۆڕشگێڕییەکەی دەردەکەوێت.

لێرەدا ئاخۆ هوشیاریی ئەدەبی لای (دڵدار) هوشیارییەکی دروستە؟ بێگومان دروست نییە، چونکە هوشیاری ئەدەبی بەو مانایەی کە هەڵگری جیاوازییەکانە لای (دڵدار) کەمترین رەنگدانەوەی لە سروودی ناوبراودا بەرچاو دەکەوێت، بەڵکو (دڵدار) بەردەوام وێنەی خۆی لە واقیعی تاکە نەتەوەیەکدا بەند کردووە، بەو مانایە هوشیاریی (دڵدار) هوشیارییەکی کۆمەڵایەتییانەو تاک رەهەندو پەڕگیرە و زۆرتر بە هەستی نەتەوەی کوردەوە بەندە، هوشیارییەکە دەکەوێتە نێو واقیعی کوردییەوە، خۆی لەئاڵای کوردیدا دەبینێتەوە، سەرەڕای ئەوەش ناشێ وەک هوشیاری شۆڕشگێر سەیری بکەین، چونکە دواجار دەشێ بڵێین هوشیاریی شۆڕشگێڕ خۆی لەسەرووی واقیعدا دەنوێنێ و وێنەی خۆی لە ڕەمزدا بەرجەستە دەکات، وەک چۆن هۆشیاری ئەدەبی داهێنەرانە بە مانا پێشکەوتووەکەی دەکەوێتە سەرووی ئەدەبی لۆکاڵییەوەو خۆی لە ئاستی گلۆباڵدا هەڵدەگرێتەوە.

بێگومان سەدەی بیستەم ئەو دوو نموونەیەی زۆر بە جوانی تیا دەردەکەوێت، نموونەی یەکەم بە دروشم و حەماسەتەوە پارێزگاری لەخۆی دەکات، ئەوی دیکە بەسەرکێشی و خەیاڵەوە، یەکەمیان بڵندگۆی سەردەم و ئەوی دیکە ڕەمزی سەردەم، بەڵام جیاوازیی نێوان (دڵدار) وەک بڵندگۆی سەردەم و شۆڕشگێڕ وەک ڕەمزی سەردەم، ئەوەیە کە (دڵدار) ڕەمزی تاکە نەتەوەیەکە، کە بە نەتەوەی کورد ناودەبرێ، بەڵام نموونەی شۆڕشگێڕ دەبێتە ڕەمزی هەموو بزووتنەوەیەکی ئازادیخواز هتد.

(دڵدار) لە پێناوی هەستی نەتەوە، گرەو لەسەر فرەمانایی و جوانگوتن و فرەڕەهەندی زمان دەکات، وەک چۆن لە پێناو تاک مانایی گرەو لەسەر خودی خۆی و نیگەرانیەکانی خۆی و هوشیاریی ئەدەبی دەکات.

ئەگەر تێکەڵکردنی هەستی نەتەوە وەک (کۆ)و هەستی (دڵدار) وەک تاک تێکەڵکردنێکی هەڕەمەکییانە بێت و پەیوەندی بە نائاگایی پرۆسەی نووسینی شیعرەوە هەبێت، ئەوە لەو حاڵەتەدا، دەتوانین بڵێین دیدی (دڵدار) بۆ دنیا، دیدێکی فریادڕەسئامێزە، مەبەستم لە دیدی فریادڕەسئامێز، ئەو دیدەیە کە پشت بە ئەودیوو واقیع دەبەستێت، ئەو قسەیەشم لەوێوە دێت کە لەپشت جەستەی زماندا حاڵەتە دەروونییەکانی (دڵدار) و سپێتی لاپەڕەو بۆشاییەکان دێنە ناوەوە، لە حاڵەتێکی ئاوادا، زمانی نووسین ئەو زمانە نییە، کە بەر واقیع دەکەوێت، بەڵکو ئەو زمانەیە کە خەیاڵ و بیرکردنەوەی (دڵدار) دەنوێنێ.

بەڵام ئەگەر ئەو تێکەڵکردنە، تێکەڵکردنێکی دروستکراوبێ، یان پەیوەندی بە هوشیاریی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتییەوە هەبێت، دەتوانین بڵێین دیدی شاعیر دیدێکی شۆڕشگێڕانەی لۆکاڵییانەیە، لەو حاڵەتەشدا جەستەی شیعر دەبێتە جەستەیەکی ماددی و دەلالەتەکانی لە بوونی کوردی (وەک جەستە) هەڵدەگرێتەوە.

لەو خوێندنەوەیەدا، وەک دەردەکەوێت (دڵدار) بە ماناکانی هەستی نەتەوەییەوە بەندە، لەوێشەوە خولیای دەنگ، وەک ڕەمزی نەتەوە بە (کورد زوبان)و (میدیاو کەیخوسرەو)، لەلایەک خولیای دەنگدانەوە بە (بەرگری/شۆڕش) لەلایەکی دیکە پەیوەستە، لەوێشەوە قسەمان لەوە کرد کە بوونی شاعیر بە بوونی کۆوە بەندە، لەو تەماهی بوونەشەوە، دواجار قسەمان لەو گومانە کرد کە دەکەوێتە بۆشاییە دەنگییەکانەوە، بەڵام بۆ ئەوەی بتوانین سپێتی لاپەڕەو بۆشاییەکان بەرجەستە بکـــــــــەین، دەبێت پەردە لە سەر چەپێنراوەکانی نەستی (دڵدار) هەڵدەینەوەو لەسەر فاکتەرەکانی ژیانی نووسەر کار بکەین.